

UNIVERSITATEA BABEȘ–BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE

Rezumat

*Referințe intertextuale și abordări de traducere
în romanul Ulise de James Joyce*

Coordonator științific:
Prof. univ. habil. Benő Attila

Doctorand:
Mitruly Árpád

Cluj-Napoca
2025

CUPRINS

PREFAȚĂ.....	8
Introducere.....	10
I. TRADUCEREA ȘI RETRADUCEREA.....	13
1. Probleme teoretice ale contextului limbii sursă și țintă.....	13
1.1. Finalitatea traducerii. Teoria skopos a lui H. J. Vermeer și K. Reiß.....	14
1.2. Traducerea ca polisistem. Polisistemul lui I. Even-Zohar.....	17
1.3. Transformarea imitativă. A. Chesterman și transferul memetic.....	20
1.4. Particularitățile textuale ale traducerii. F. Senn și textul ca traducere.....	23
1.5. Contextul culturii țintă. A. Lefevere și adaptarea culturală.....	28
1.6. Normele traducerii. G. Toury și știința descriptivă a traducerii.....	31
1.7. Tehnici de traducere și operații de transpunere. Modificările de traducere la J. C. Catford.....	31
1.8. Tipuri de echivalență.....	35
1.8.1. Caracterul binar al echivalenței. Concepția lui Eugene Nida.....	38
1.8.2. Conceptul de echivalență. Paradigmele lui Anthony Pym.....	40
1.8.3. Abordări multilevel ale echivalenței. Tipologia Monei Baker.....	43
1.8.4. Referențialitatea echivalenței. Clasificarea triadică a Kingăi Klaudy.....	45
1.9. Expresivitatea și jocul de limbaj.....	46
2. Fenomenul retraducerii.....	53
2.1. Întrebările și motivele retraducerii	55

2.2.	Abordările ipotezei retraducerii.....	56
2.3.	Retraducere, reeditare, revizuire. Autoritatea traducerilor anterioare.....	58
2.4.	Abordări multilingve ale retraducerii	61
2.5.	Absența traducerii și a retraducerii. Viziunea lui C. Bollaert.....	64
II.	CONCEPTUL ȘI MANIFESTĂRILE INTERTEXTUALITĂȚII.....	67
1.	Julia Kristeva și conceptul de intertextualitate.....	67
2.	Intertextul și intertextualitatea.....	70
3.	Traducerea referințelor intertextuale. Direcțiile lui P. Sakellariou.....	73
4.	Intertextualitatea orientată spre cititor. Viziunea lui M. Riffaterre.....	75
5.	Relația dintre paratextualitate și intertextualitate. Viziunea lui G. Genette.....	77
III.	LUMEA LUI <i>ULISE</i>: FICȚIUNE, LIMBAJ, STIL.....	80
1.	James Joyce și romanul său epocal, <i>Ulise</i>.....	80
2.	Limbajul și stilul <i>Ulisei</i>.....	89
2.1.	Stilul ca mijloc intertextual	91
2.2.	Stilul parodic în <i>Ulise</i>	93
3.	Traducerile în limba maghiară a <i>Ulisei</i>	94
3.1.	Traducerea lui Endre Gáspár (1947)	94
3.2.	Traducerea lui Szentkuthy Miklós (1974).....	98
3.2.1.	<i>Testamentul muzelor</i> și <i>Ulise</i>	100
3.2.2.	<i>Prae</i> și <i>Ulise</i>	104
3.3.	Versiunea revizuită a lui Tibor Bartos (1986)	107
3.4.	Retraducerea Atelierului Maghiar James Joyce (2012/2021)	108
4.	Semnificația paralelului <i>Ulise</i>–Shakespeare.....	112
5.	Traducerile maghiare prezente în intertextualitatea shakespeariană.....	118

5.1.	Traducerile lui <i>Hamlet</i> de János Arany, István Eörsi și Ádám Nádasdy.....	122
5.2.	Traducerea lui István Vas a piesei <i>Richard al III-lea</i>	128
5.3.	Traducerea lui Mihály Vörösmarty a piesei <i>Iulius Caesar</i>	131
5.4.	Traducerile lui Károly Szász și István Vas ale piesei <i>Antoniou și Cleopatra</i>	132
5.5.	Traducerea lui István Vas a piesei <i>Neguțătorul din Veneția</i>	135
5.6.	Traducerile piesei <i>Cum vă place</i> de Jenő Rákosi, Lőrinc Szabó și Ádám Nádasdy	137
5.7.	Traducerile piesei <i>Furtuna</i> de Károly Szász și Mihály Babits.....	139
5.8.	Traducerile piesei <i>A douăsprezecea noapte</i> de József Lévy și Ádám Nádasdy	140
5.9.	Traducerea lui Sándor Petőfi a piesei <i>Coriolanus</i>	141
5.10.	Traducerea lui Mihály Vörösmarty a piesei <i>Regele Lear</i>	143
IV. PROBLEME ALE TRADUCERII REFERINTELOR INTERTEXTUALE.....		145
1.	Amestecuri stilistice și tehnici narative în <i>Ulise</i>.....	145
1.1.	Abordări paralactice în traducere.....	145
1.2.	Traducerea reprezentării fluxului conștiinței.....	151
1.3.	Traducerea redării monologului interior.....	153
1.4.	Traducerea vorbirii directe, indirecte și indirecte libere.....	160
2.	Fenomene fonologice, semantice și expresive. Imitarea stilului și ecouri shakespeariane	163
2.1.	Imitarea lui Shakespeare și medierea stilului.....	163
2.1.1.	Analiza stilistică a traducerii textelor shakespeariane „invitate”.....	164

2.1.2.	Argoul și jargonul ca adaptare culturală.....	169
2.1.3.	Ecouri shakespeariene și traduceri canonice.....	171
2.1.4.	Traducibilitatea parodiei.....	175
2.2.	Traduceri de referință și evidențe de traducere.....	180
2.2.1.	„Malachi cel Mercurial” și neînțelegerile intertextuale.....	181
2.2.2.	Traducerile de referință marcate ale lui Szentkuthy.....	183
2.2.3.	Ecoul lui <i>Hamlet</i> în traduceri maghiare ale lui <i>Ulise</i>	185
2.3.	Apariția echivalenței formale și dinamice.....	187
2.4.	Transpunerea figurilor retorico-stilistice.....	191
2.4.1.	Traducerea fenomenului de chiasm.....	198
2.4.2.	Traducerea fenomenului de palindrom.....	203
2.5.	Fenomene stilistice și expresive în traducere	204
2.5.1.	Transpunerea expresiilor argotice	205
2.5.2.	Transpunerea referințelor metaforice	211
2.5.3.	Traducerea expresiilor și realităților specifice culturii	215
2.5.4.	Traducerea pasajelor care conțin realități maghiare	220
2.6.	Adaptarea creativă și crearea unui surplus stilistic.....	223
2.7.	Fidelitatea stilistică și acuratețea traducerii.....	225
3.	Traducerea expresivității și a jocurilor de limbaj	229
3.1.	Expresivitatea fonologică.....	230
3.2.	Expresivitatea semantică.....	234
3.3.	Prezența simultană a expresivității fonologice și semantice. Jocurile de cuvinte.....	240
4.	Trăsături formale și fonologice.....	246
4.1.	Traducerea aliterației.....	247
4.2.	Redarea asonanței.....	249
4.3.	Traducerea rimei.....	251
4.4.	Traducerea omonimiei/omofoniei.....	255

4.5. Traducerea polisemiei.....	258
4.6. Posibilități de traducere a criptogramelor și a scrierilor secrete.....	261
V. Concluzii. Sinteză.....	264
1. SURSE.....	268
2. BIBLIOGRAFIE.....	269

Rezumat scurt

Prezentul caiet de teză examinează referințele intertextuale din romanul *Ulise* (1922) de James Joyce și realizările lor traductologice în cadrul traducerilor în limba maghiară. Cercetarea se concentrează în special asupra aluziilor la operele lui Shakespeare, analizând modul în care acestea apar în textul sursă și măsura în care pot fi reconstruite în cele trei traduceri maghiare ale romanului: Gáspár Endre (1947, în două volume), Szentkuthy Miklós (1974), și echipa de traducători a Magyar James Joyce Műhely, formată din Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán și Szolláth Dávid (2012/2021).

Datele lingvistice analizate au fost organizate și studiate cu ajutorul colecțiilor de note și edițiilor anotate – inclusiv *Ulysses Annotated* de Don Gifford și Robert J. Seidman (1988), ediția anotată de Sam Slote (2012) și cea mai recentă *Annotations to James Joyce's Ulysses* (2022). De asemenea, resursa digitală *James Joyce Online Notes* (JJON) a constituit un suport semnificativ pentru analiză.

Lucrarea nu urmărește evaluarea calitativă a traducerilor, ci dorește, printr-o metodă descriptivă, să cartografieze abordările fiecărui traducător, cu accent pe modul în care gestionează referințele, fragmentele textuale, aluziile, parafrazele și imitațiile stilistice inspirate din textele shakespeariene. Analiza se organizează pe trei direcții principale: (1) modul de încorporare a referințelor intertextuale în romanul lui Joyce, marcatorii lingvistici care indică sursa și modificările apărute; (2) percepția acestor aluzii în traduceri maghiare și păstrarea marcatorilor lingvistico-stilistici ai textului sursă; (3) strategiile traductologice folosite atunci când Joyce nu citează direct, ci imită limbajul și stilul shakespearian, și răspunsurile traducătorilor maghiari: adaptare, folosirea unei traduceri shakespeariene existente sau crearea unui nou stil imitativ.

Pe lângă analiza referințelor intertextuale shakespeariene, cercetarea se extinde și asupra traducerii altor aluzii literare, culturale sau lingvistice, în măsura în care acestea se pot

corela cu referințele shakespeariene. Studiul unei rețele intertextuale mai largi permite extinderea corpusului cu pasaje provenind de la alți autori, care ridică probleme și fenomene traductologice similare.

Lucrarea este structurată în patru capitole principale. Primul capitol – *Traducere și retraducere* – prezintă fundamentele teoretice ale traducerii, cu accent pe fenomenul și motivațiile retraducerii, precum și pe abordările teoretice ce stau la baza metodologiei de cercetare (de exemplu, orientarea scopului, normele traducerii, echivalența, caracteristicile textuale, adaptarea). Capitolul trece în revistă principalele direcții și teorii ale traductologiei, inclusiv teoria skopos a lui Vermeer și Reiß, modelul polisistemic al lui Even-Zohar, teoria transferului memetic a lui Chesterman și perspectiva adaptării culturale a lui Lefevere. De asemenea, sunt tratate în detaliu traducerea descriptivă a lui Toury, tipurile de echivalență și jocurile de limbaj și expresivitatea în traducere. Partea a doua a capitolului se concentrează asupra retraducerii, incluzând dezbaterea ipotezei retraducerii, relația dintre retraducere și revizuire și aspectele multilingvistice și culturale ale fenomenului.

Al doilea capitol – *Conceptul și manifestările intertextualității* – analizează aspectele menționate în titlu, abordând, pe lângă fundamentele teoretice, și probleme precum traductibilitatea, recunoașterea și impactul interpretativ al intertextelor. Analiza include diferitele tipuri de intertextualitate – biblică, mitologică, literară și culturală – precum și strategiile de traducere care fac posibilă transmiterea acestor fenomene în limba țintă. Scopul capitolului este de a contura cadrul teoretic necesar pentru a evalua în ce măsură traducerea maghiară reușesc să redea referințele și aluziile intertextuale prezente în textul sursă, respectiv cum acestea modelează orizontul de interpretare al cititorului.

Al treilea capitol – *Lumea lui Ulise. Ficțiune, limbaj, stil* – prezintă în detaliu textul-sursă și recepția sa în limba maghiară, acordând o atenție specială traducerilor care sunt relevante din perspectiva intertextualității investigate. Analiza se concentrează în mod particular asupra paralelismelor dintre *Hamlet* și *Ulise*, având în vedere faptul că această piesă reprezintă cea mai frecvent citată referință shakespeariană din roman. Capitolul examinează, de asemenea, particularitățile lingvistice și stilistice ale romanului lui Joyce, subliniind rolul tehnicilor narative precum fluxul conștiinței și monologul interior, care permit cititorului să pătrundă în universul mental și emoțional al personajelor. În acest context, accentul se pune pe modul în care intertextualitatea devine un instrument esențial în construcția ficțională a textului și pe felul în care Joyce inserează referințe culturale și literare pentru a crea o textură narativă

stratificată. Un aspect esențial al capitolului îl constituie analiza modului în care referințele shakespeariene – în special cele din *Hamlet* – se integrează în structura romanului. Studiul urmărește rolul acestora în configurarea interpretării textului, motivele pentru care Joyce apelează la anumite fragmente și semnificațiile care derivă din prelucrarea lor intertextuală. Totodată, se discută dificultățile cu care se confruntă traducătorii atunci când trebuie să transmită nu doar conținutul, ci și rezonanța culturală și literară a acestor referințe în limba țintă. Capitolul analizează și punctele de conexiune dintre traducerile maghiare, evidențiind strategiile și procedeele diferite ale traducătorilor în vederea păstrării recunoașterii elementelor intertextuale, fidelității stilistice și transmiterii dinamismului narativ.

Al patrulea capitol se bazează pe analiza practică a datelor lingvistice și a fenomenelor traductologice: sunt examinate citatele, imitațiile stilistice, expresiile culturale specifice, argoul, parodia și figuri de stil fonetice sau stilistice. Scopul capitolului este de a evidenția modul de manifestare a acestor elemente în textul sursă și în textul țintă, strategiile folosite de traducători pentru redarea intertextualității, bogăției stilistice și jocului lingvistic expresiv, precum și măsura în care traducerile păstrează structura complexă a textului sursă. Sunt analizate în detaliu referințele shakespeariene, narațiunile paralele, imitațiile stilistice și provocările lingvistice și culturale în traducere. Capitolul tratează, de asemenea, posibilitățile adaptărilor creative și deciziile interpretative ale traducătorilor, care fac lumea lingvistică multidimensională a textului sursă accesibilă cititorilor maghiari. Secțiunea practică subliniază problemele traductologice rezultate din gestionarea jocurilor de limbaj, a calambururilor, structurilor fonetice, schimbărilor stilistice și a imitațiilor stilistice, precum și a aluziilor intertextuale.

Scopul lucrării este de a evidenția posibilitățile traductologice ale straturilor intertextuale și de a demonstra modul în care traducerile realizate în epoci și contexte lingvistice diferite reflectă complexul sistem de aluzii culturale și literare al textului joycean. Lucrarea se încheie prin prezentarea rezultatelor cercetării și conturarea direcțiilor viitoare de studiu. Cercetarea și rezultatele sunt cele care contribuie la lărgirea orizonturilor de investigare în domeniul traductologiei, al studiului intertextualității și, în mod special, al receptării și analizei operei lui Joyce în literatura maghiară.

Bibliografie principală

- LEFEVERE, André 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, London – New York.
- CATFORD, John Cunnison 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, Oxford.
- CHESTERMAN, Andrew 1997. *Memes of translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Revised Edition. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- CHESTERMAN, Andrew 2012. Review of 'In Other Words: A Coursebook on Translation.' *Target*, 24(1): 191–193. <https://doi.org/10.1075/target.24.1.19che>. (Accesat la data de: 2025. 02. 18.).
- EVEN-ZOHAR, Itamar 1990. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. *Poetics Today*, 11(1): 45–51.
- GENETTE, Gérard 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. (Transl. LEWIN, E. Jane), Cambridge University Press, Cambridge.
- GIFFORD, Don – SEIDMAN, J. Robert 1974. *Ulysses Annotated. Notes for James Joyce's Ulysses*. Második és átdolgozott kiadásért felelős GIFFORD, Don. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London.
- GULA Marianna 2017. Translation as Parallax, Translating Parallax: Miklós Szentkuthy's Hungarian Translation of Joyce's *Ulysses* (1974) and Its Remake (2012). In: PAPARUNAS, Penelope – ILMBERGER, Frances – HEUSSER, Martin (eds.): *Parallaxing Joyce*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen. 214–238.
- GÜRÇAĞLAR, Tahir Şehnaz 2009. Retranslation. In: BAKER, Mona – SALDANHA, Gabriela (eds.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Second edition. Routledge, London – New York. 233–236.
- HELTAI Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- KAPPANYOS András 1998. *Ulysses, a nyughatatlan*. In KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR-SZABÓ Ernő – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – MENYHÉRT Anna (eds.): *A fordítás és az intertextualitás alakzatai*. Anonymus, Budapest. 203–218.
- KAPPANYOS András 2015a. *Bajuszbögre, lefordítatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KRISTEVA, Julia 1980. Word, Dialogue, and Novel (1966). In: *Desire in Language: A Semiotic Approach to Art and Literature*. (Transl. GORA, Thomas – JARDINE, Alice – ROUDIEZ, S. Leon, ed. ROUDIEZ, S. Leon). Columbia University Press, New York. 64–89.

- MIHÁLYCSA Erika – WAWRZYCKA, Jolanta (eds.) 2020. Retranslating Joyce for the 21st Century. *European Joyce Studies* 30. Leiden, The Netherlands, Brill.
- MUNDAY, Jeremy 2001. *Introducing Translation Studies*. Routledge, Francis & Taylor Group, London and New York.
- NIDA, Albert Eugen 2003. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Brill, Leiden, Boston.
- PARAIZS Júlia 2008. *Shakespeare-t fordító Petőfi (Petőfi Sándor Coriolanus-fordításának irodalomtörténeti és műfordítás-kritikai problémái)*. Irodalomtudományi Doktori Iskola, ELTE, Budapest.
- POPOVIČ, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*, (Transl. ZSILKA Tibor). Madách, Bratislava.
- PYM, Anthony 2023. *Exploring Translation Theories*. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.
- RIFFATERRE, Michael 1984. Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretive Discourse. *Critical Inquiry*, 11(1): 141–62. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/1343294>. (Accesat la data de: 2024. 12. 02.).
- SENN, Fritz 1984. *Joyce's Dislocutions: Essays on Reading as Translation*, (ed. RIQUELME, John Paul). The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London.
- SENN, Fritz 2014. Errant Commas and Stray Parentheses. *European Joyce Studies* 23: 11–32. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/44871366>. (Accesat la data de: 2024.02.03.).
- SENN, Fritz 2022. Ulysses Polytopos: Essays on James Joyce's *Ulysses*, (ed. ILMBERGER, Frances). *European Joyce Studies* 32. Brill, Leiden, Boston.
- SZELE Bálint 2013. Translating Shakespeare for the Hungarian Stage: Contemporary Perspectives. *Hungarian Cultural Studies*. E-Journal of the American Hungarian Educators Association, 6: 187–201. <https://ahea.pitt.edu/ojs/ahea/issue/view/7>. (Accesat la data de: 2025. 01. 17.).
- SZOLLÁTH Dávid 2022. Heteroglosszia és fordíthatóság Joyce *Ulysses*ének *Kirké*-fejezetében. In: FÖLDES Györgyi – MAJOR Ágnes – SZÉNÁSI Zoltán (eds.): *Műfordítás és más extrém sportok. Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*. Reciti Kiadó, Budapest. 259–268.
- TAKÁCS Ferenc 1990. Mise és karnevál: a Joyce-kultusz rítusai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94(3): 387–399. https://epa.oszk.hu/00000/00001/00359/pdf/itk_EPA00001_1990_03_387-401.pdf. (Accesat la data de: 2024. 11. 12.).

- TOURY, Gideon 2012. *Descriptive Translation Studies – and beyond. Revised edition*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- VENUTI, Lawrence 2019. *Contra Instrumentalism. A Translation Polemic*. University of Nebraska Press, Lincoln.
- VÉRY Dalma 2014. Az *Ulysses*et olvasva. *Nagyvilág*, 59(5): 541–597.
- WAWRZYCKA, Jolanta – MIHÁLYCSA Erika 2012. I'm a far-fetcher by constitution. Conversation with Fritz Senn. *James Joyce & Tradução II. Scientia Traductionis* 12: 205–248. <https://doi.org/10.5007/1980-4237.2012n12p205>. (Accesat la data de: 2025.03.04.).